

A nemzeti irodalom fogalma határon túli középiskolai tankönyvekben

A nemzeti irodalom meghatározására vonatkozó diskurzusok a hazai és a nemzetközi irodalomelméleti kutatások egyik központi témáját képezik. A nemzeti irodalom születésének kontextusát, a 19. századot érintő kutatások arra irányították a figyelmet, hogy a nemzeti irodalom jelentéstartalma már létrejöttékor sem eleve adott, magától értetődő volt, hanem irodalomtudósok által formált és érvényre vitt fogalmi rendszerek függvénye.¹ Az 1990-es évek tudománytörténeti kételyét követően², melynek központi kérdése az volt, hogy megírható-e egyáltalán az irodalom története, az irodalomtörténetek nemzeti jellege került a fókuszba. A 2000-es évek elején kezdtek születni olyan művek, amelyek az irodalom történetét már nem elsősorban törésektől mentes, egységes narratívaként próbálták meg felvázolni,³ de a fejlődéselvű irodalomtörténetről való lemondás nem feltétlenül járt együtt a nemzeti irodalomnak a 19. században létrejött, nyelv, terület, kultúra között fennálló egysége gondolatának a felszámolásával. A nemzeti irodalom jellegéről való új módon gondolkodás igénye⁴ azonban a nemzetállam kereteit meghaladni szándékozó, összehasonlító jellegű transznacionális irodalomtörténetek létrejöttét eredményezte.⁵

A nemzeti irodalom fogalmának újragondolása a magyar irodalom területén a határon túli és az emigráns irodalom fogalmain keresztül zajlik elsősorban, aköré

1 | Ehhez lásd S. Varga Pál: Mi a nemzeti irodalom? Mitől nemzeti az irodalom? In: *Nemzet – identitás – irodalom. A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*. Szerk. Bényei Péter – Gönczi Mónika. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2005. 236–25.; Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2004.

2 | David Perkins: *Is Literary History Possible?* Johns Hopkins University Press, Baltimore 1992.

3 | *A New History of French Literature*. Szerk. Denis Hollier. Harvard University Press, Cambridge, MA. & London, England 1989.

4 | *Literary History. A Dialogue on Theory*. Szerk. Linda Hutcheon, Mario J. Valdés. Oxford University Press, Oxford 2002.

5 | Néhány példa: *Columbia Literary History of the United States*. Szerk. Emory Elliot. Columbia University Press, New York 1988; *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Szerk. Marcel Corniş-Pope, John Neubauer. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia 2007.; *The Cambridge History of Latin American Literature*. Szerk. Roberto Gonzalez Echevarría, Enrique Pupo-Walker. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Balázs Renáta (1994) – irodalomkutató, egyetemi tanársegéd, ELTE, Budapest, balazs.renata@btk.elte.hu

A publikáció a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

szerveződve, hogy mely fogalmak alkalmasak a leginkább a Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna, illetve a világ más részein születő „magyar” irodalom megközelítésére és ezek milyen viszonyban állnak a nemzeti irodalom fogalmával. A határon túli irodalom (erdélyi, felvidéki, vajdasági, kárpátaljai, romániai magyar stb.) és a nyugati magyar/emigráns⁶ irodalom közötti különbséget Roger Brubaker nyomán Dánél Mónika abban ragadja meg, hogy előbbi fogalmak a térképek mozgása révén – az 1920-as trianoni békeszerződés következményeként – jöttek létre, utóbbiakat viszont az emberek mozgása hívta életre.⁷ Dánél kiemeli, hogy az ezekben a kategóriákba tartozó irodalmak nyelvi másságuk, többnyelvűségük révén problematizálják az országhatárokon átnyúló kánonstruktúrákat és az irodalomtörténeti leíró rendszereket.

Az utóbbi tizenöt évben több irodalomelméleti szöveg központi témáját képezte mind a *határon túli*, mind az *emigráns irodalom* elnevezésnek és a magyar irodalomban való elhelyezésének kérdése. Ezek az elméleti munkák sorra érveltek amellett, hogy megragadható-e egyáltalán, s ha igen, miben az irodalom *határontúliséga*. Az olyan jelzők használata, mint az erdélyi irodalom, erdélyi magyar irodalom, romániai magyar irodalom mind különböző jelentésekkel bírnak, és a nemzeti irodalommal is eltérő módokon lépnek viszonyba. Az erdélyi irodalomhoz képest az erdélyi magyar irodalom arra utal, hogy elképzelhető olyan erdélyi irodalom is, amely nem magyar. Balázs Imre József szerint önmagában a magyar irodalom jelzősítése nem fenyeget az esszencializálás veszélyével, a probléma sokkal inkább a korábbi irodalomtörténeti elbeszélések szemléletében és nyelvében keresendő.⁸ Ennek a szemléletnek a következménye, hogy a határon túli irodalmak, ideértve a nyugati magyar/emigráns irodalmat, ha megjelennek az irodalomtörténeti kézikönyvekben, vagy teljesen belesimulnak az „egyetemes” magyar irodalom narratívájába,⁹ vagy csak függelékei lehetnek annak.¹⁰ A határon túli irodalmakról született tanulmányok ezen irodalmak sajátosságaiként jellemezték, hogy létmódjuk egyszerre több államhoz, kultúrához és nyelvhez kapcsolja őket, ez pedig, ha nem is törvényszerűen, de a magyar irodalmon belül eltérő minőségek létrejöttét eredményezi. Amennyiben a nemzeti irodalomra transznacionális, transzkulturális és transzlingvális képződményként tekintünk,¹¹ a határon túli

6 | Az emigráció/emigráns és a nyugati magyar irodalom elnevezések között Schein Gábor abban látja a különbséget, hogy utóbbi kifejezés eufemisztikus céllal jött létre enyhítendő az emigráns jelző politikai töltetét. Schein Gábor: *Az emigráció mint a magyar irodalomtörténeti gondolkodás szerkezeti problémája. Irodalomtörténet* 2019/1. 3–17.

7 | Dánél Mónika: Többkultúrájú terek akcentusai. A többnyelvűség poétikai, irodalomtörténeti és társadalmi lehetőségei. *Partitúra* 2021/1. 13–14. Doi: <https://doi.org/10.17846/PA.2021.16.1>

8 | Balázs Imre József: Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához. In: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Szerk. Serestély Zalán. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár 2015. 7–20.

9 | Németh Zoltán: The Status of Hungarian Literatures across the Border. In: *A Different Look at Trianon. Discourse, Culture, History. Hungarian Inquiries I*. Szerk. Karolina Kaczmare. Poznan 2022. 65–76.

10 | Dánél Mónika–Varga Tünde: A nyugati magyar irodalom „köztes tere”. In: *A magyar irodalom története III*. Szerk. Szegegy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, Bp. 2007. 744–754.; Hites Sándor: A száműzetés prózairodalmáról a 20. század második felében. In: *A magyar irodalom története III*. Szerk. Szegegy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, Bp. 2007. 701–717.; Vincze Ferenc: Fiatal irodalomtörténészek, új tendenciák Transzylvániában? *Bárka* 2010/ 2. 92–95.

11 | A transznacionalizmus fogalma Paul Jay nevéhez fűződik, az irodalomtudományban elsősorban az államhatárokon átívelő jelenségek értelmezésére használják. Németh Zoltán a Wolfgang Welsch nevéhez köthető transzkulturális fogalmát tágabbnak tartja, mivel ez a kultúrák eleve kevert jellegét hangsúlyozó elmélet nemcsak két különálló állam közötti kapcsolatokat, hanem az egy

irodalmak értelmezése során kimutatott sajátosságok is a magyar irodalom szerves részeként találhatják meg a helyüket.

A nemzeti irodalom fogalmának egyik jelentéshordozói és legitimálói maguk az irodalomtörténeti kézikönyvek, a közoktatás révén pedig az irodalomtanításban alkalmazott fogalmi rendszer az, amely a legközvetlenebb és legszélesebb mértékben képes formálni a nemzetről és a nemzetiről alkotott fogalmi struktúráinkat. Margócsy István nyomán azért is érdemes megvizsgálni napjaink irodalomtanítását, mert a 19. század végén bevezetett általános közoktatás a nemzeti irodalom homogenitásáról alkotott nézetrendszerrel igyekezett kanonizálni azáltal, hogy tananyagként kötelezővé tette.¹² Irodalomtörténet-írás és irodalomoktatás szoros összefüggését jelzi, hogy az első magyar irodalomtörténeti kézikönyvet (Toldy Ferenc, 1864) egyben tankönyvnek is szánták.

Tanulmányom középpontjában olyan érvényben lévő tankönyvek állnak, amelyeket Romániában, Szlovákiában és Ukrajnában használnak a középiskolai irodalomoktatásban. A tankönyvelemzés során arra koncentrálok, hogy milyen fogalmakat, elnevezéseket használnak a határon túli tankönyvek az adott térség irodalmi jelenségeinek leírására. Jelen írásnak nem célja egy teljesen új fogalmi rendszer megalkotása, a három térség tankönyveinek összehasonlítása azonban önmagában is eredményezhet olyan meglátásokat, amelyek megfontolásra érdemesek lehetnek.

Pethőné Nagy Csilla tankönyvcsaládja a magyarországi tanulóknak készült ugyan, de a romániai magyartanárok is szép számmal használják¹³, ezért érdemes ezt is megvizsgálni. A tankönyvben *Határon túli magyar irodalom* címmel, *romániai magyar irodalom*, *szlovákiai magyar irodalom*, *vajdasági magyar irodalom*, *kárpátaljai magyar irodalom* és *a nyugati országokban élő magyarság irodalma* terminusokkal jelölve tárgyalja a szerző önálló fejezetben a trianoni békediktátum után Magyarország határain kívül maradt magyarság irodalmát.¹⁴ A tankönyv *nemzetiségi irodalomként* határozza meg az itt lét-

államon belüli kulturális érintkezéseket is le tudja írni. Ehhez lásd Németh Zoltán: *Transzkulturális elmélet és gyakorlat*. MTA–SZMAT, Bp. 2023. A transzlingválás eredetileg nyelvészeti fogalom annak a leírására, hogy a beszélő nem egymástól különálló nyelveket használ a beszéd során, hanem a nyelvi repertoárjából merítkezik, amelynek részei nemcsak az egyes nyelvek, hanem nyelvjárások, nyelvi regiszterek stb. Irodalmi szövegek esetében ebben a megközelítésben szintén jól vizsgálhatók a szövegekben megjelenő idegen nyelvi elemek, tájszavak, regiszterek különböző mértékű és minőségű megjelenései.

12 | Szilágyi Ákos–Kálmán C. György–Bazsányi Sándor–Margócsy István–Rákai Orsolya: Vita a nemzeti kánonról (Posztkánoni helyzetben van-e az irodalom?). *Lettre* 2008/71. https://epa.oszk.hu/00000/00012/00055/tt_vita.htm (utolsó megtekintés: 2024. 05. 08.)

13 | A romániai magyartanárok közül sokan nem használnak tankönyvet, illetve magyarországi segédanyagokat vesznek igénybe a tanítás során. Ezt az állítást tíz év eltéréssel is alátámasztja két egymástól függetlenül készített kérdőíves kutatás. A 2014-ben készített online kérdőívre 17 válasz érkezett, és a válaszadók hozzávetőlegesen egyharmada nem használta tankönyvet, egy válaszadó kivételével pedig mindegyikük használt valamilyen magyarországi tankönyvet, 70%-uk Pethőné Nagy Csilla tankönyvcsaládját említve meg (Gáll Erika, *Tankönyv- és tankönyvhasználat középiskolai magyar nyelv és irodalom tanárok körében*, BBTE BTK, Magyar nyelv- és irodalomtudományok mesterképzési program). Egy általam 2024-ben végzett szintén kérdőíves kutatás azt mutatja, hogy ebben a tekintetben nem sok minden változott az elmúlt tíz évben. A tanárok kevesebb mint fele használ valamely érvényben lévő tankönyvet, illetve a 34 válaszadóból 23-an írták, hogy használják Pethőné tankönyveit, Fűzfa Balázs és a Mozaik Kiadó tankönyveit más online segédanyagok mellett.

14 | Pethőné Nagy Csilla: *Irodalom 12. Tankönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2011. 158.

rejjövő műveket, kiemelve, hogy a határon túli magyarok életfeltételei eltérőek ugyan, azonban „nyelvükkel, kultúrájukkal, történelmi hagyományaikkal és érzelmi kapcsolataikkal erősen kötődnek a magyar nemzeti tudathoz”.¹⁵ A fejezet egyik központi jelzője a *térségi*, amely különböző jelzős szerkezetekben jelenik meg: *térségi szemlélet*, *térségi tapasztalat*, *térségi gondolkodás*. A tankönyv szerint ezek érvényesülése sajátos beszédmódokat hoz létre, lokalizál, az ehhez kapcsolódó attitűdöt bizonyos fejlődésre asszociáló igék használata jelzi: *leszámol* a térségi jelleggel, *túllép* rajta. A nyelv a nemzeti hagyományok legfontosabb továbbörökítője, a magyar irodalom egynyelvűsége nem kérdőjeleződik meg, de egymástól eltérő poétikákban körvonalazódik.¹⁶ A tankönyv egyidejűen, jelentésüket nem kifejtve használja a különböző jelzőket, pl. *romániai magyar irodalom/erdélyi magyar irodalom, vajdasági magyar irodalom/jugoszláviai magyar irodalom*. A magyar irodalom Magyarországon-központú szemlélete részint tetten érhető, de a határon túli irodalmi rendszerek eltérő beszédmódjainak tárgyalása ezeknek a térségeknek az irodalmát heterogén közegeként mutatja be. Mivel a magyar irodalmat több térségben is a magyarországitól eltérő tanterv és tankönyvek alapján tanítják, érdemes megvizsgálni, hogy ezekben a térségben milyen stratégiák figyelhetők meg a magyar és a határon túli irodalom fogalmi apparátusát illetően.

A romániai középiskolai irodalomtanításban érvényben lévő tankönyvek közül a legkorábbi több mint húsz évvel ezelőtt, 2000-ben jelent meg, a legfrissebb pedig szintén viszonylag régen, 2007-ben látott napvilágot. Ambrus Ágnes és Bodó Anna tankönyvei a IX. és X. osztályos líceumi tanulók számára készültek, és 2004-ben, illetve 2005-ben adták ki őket. A tankönyvek műfaji rendszerezést követnek, egy-egy fejezeten belül pedig különböző korszakokból tárgyalnak műveket, ugyanakkor ezek a tankönyvek nem tartalmazzak átfogó társadalomtörténeti és történelmi háttérismerteket. A *transzilvanizmus* fogalma említészerűen helyet kap a X. osztályos tankönyv *Elbeszélés és tanítás* című fejezetében, a *Kiáltó szó* című röpirat tárgyalásakor:

A transzilvanizmus válasz a kialakult történelmi-társadalmi helyzetre s a benne gyökerező pozitív és negatív értéklehetőségekre. A trianoni békeszerződés utáni első idők politikai passzivitása s az elindult menekülési hullám ellen emel szót a *Kiáltó szó*.¹⁷

Az Ambrus–Bodó-tankönyv nem tárgyalja önálló fejezetben a határon túli irodalmakat, az *erdélyi irodalom* szerzőinek nyelvezetére viszont reflektál: Bethlen Miklós „nagyszerű írói tehetséggel találja meg az erdélyi népnyelv szavait, amelyek életre keltik önéletírása alakjait”,¹⁸ Mikes Kelemen ízes, szemléletes erdélyi nyelven ír könnyed,

15 | Uo.

16 | Néhány példa a tankönyvből a teljesség igénye nélkül az eltérő poétikák érzékeltetésére: Tamási Áron prózáját a nemzetudathoz és a térségi látásmódhoz kötött irodalmi hagyományörzés vonulataként jellemzi, amelyben a székely emberekre jellemző személyiségjegyek jelennek meg, stílusára az ízes erdélyi nyelvhasználat jellemző, ábrázolásmódja érzékletesen valószerű, költőien stilizált. Sütő András pályaképénél szerepel a *transzilvanizmus*, amelyet a tankönyv erdélyiségként, regionális eszmeiségként határoz meg, amely „magába foglalja a sorsközösség, az autonómia, a tolerancia, a méltányosság, igazságosság és humánus magatartásmódját”. Pethőné Nagy Csilla: *i. m.* 386. Székely János az erdélyi magyar epikai hagyomány megújítójaként, Kovács András Ferenc pedig a kulturális emlékezet és a hagyomány alakíthatósága kulcsszavak mentén kerül tárgyalásra.

17 | Ambrus Ágnes–Bodó Anna: *Magyar nyelv és irodalom. Tankönyv a líceumok X. osztálya számára*. Stúdium, Kvár 2014. 51.

18 | Uo. 59.

csevegő prózát,¹⁹ Kós Károly *Varju nemzetség* című műve pedig történelmi regényként az erdélyi transzilvanista szépirodalom jellegzetes műfajaként hordozza a népies és régies jelleget nyelvezetében is.²⁰

A Bara Katalin–Csutak Judit által írt tankönyvek a 11. és 12. osztályos tanulóknak készültek. A 11-es tankönyv műnemi rendszerezés szerint épül fel, ezen belül pedig elbeszéléstechnikai és poétikai elvek mentén olvashatjuk egy-egy mű szövegközeli elemzését. A szerzői életrajzok különálló fejezetben követik a szövegértelmezéseket, a tankönyvet végül *Művelődéstörténeti összefüggések* címmel elméleti szövegrészletek zárják az irodalomtudomány, a filozófia és az esztétika területéről. A tematikus elrendezés mellett kronológiai sorrendben kerülnek tárgyalásra a művek, de ez a rendszerezés lehetővé teszi, hogy a világirodalmi és a magyar irodalmi művek egymás mellett szerepelhessenek. A 11-es tankönyv, miközben szintén több erdélyi szerző művét is tárgyalja,²¹ nem tematizálja önálló fejezetben a határon túli, de az erdélyi irodalom fogalmát sem. A művek értelmezésénél a szövegimmanens szempontok dominálnak, így például Tamási Áron novellájának elemzésénél a mágikus realizmus lesz a kulcsfogalom, illetve a narrációtechnikai elemzés. Ebben a tankönyvben nyomát sem találjuk a Pethőné tankönyvében szereplő jellemzésnek, amelyben a nemzettudathoz és a térségi látásmódhoz kötött irodalmi hagyományörzés vonulata, a székely emberekre jellemző személyiségjegyek és az ízes erdélyi nyelvhasználat is helyet kaptak. A tankönyv szerzői portrékról szóló fejezeteiben az életrajzi adatok és a pályaművek felsorolásán túl egy, Z. Szalai Zoltántól idézett szövegrészlet éppen a fentiektől való elszakadás szellemében szólal meg:

»A vidéki életet lebecsülő kritika nem értette – hogyan is érthette volna? – Tamási vonzalmának eredetét és jelentőségét. Voltak, akik a székely góbé szerepébe lökdösték volna vissza, amikor már kinőtt abból, és Ábel eszével, leleményességével más tájakon is meg tudta vetni a lábát, szellemi őriséget vállalt a válságos időkben.«²²

Az idézetek is azt támasztják alá, hogy a tankönyvszerzők mindenképpen el szeretnék kerülni, hogy a helyi írók műveinek értelmezését egyetlen – az erdélyiség és a lokális sajátosságok – határozzák meg.²³ Ez a tartózkodás azonban magával vonja, hogy a művek erdélyi sajátosságai – tekintsünk rájuk nyelvi vagy kulturális érintkezésekből fakadókként – háttérbe szorulnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tankönyvszerzők ne lennének érzékenyek, és ne észlelnék az ezekben a művekben megjelenő többes kulturális és nyelvi beágyazottságot, amelyre Bodor Ádám *Sinistra körzet* című műve

19 | Uo. 69.

20 | Uo. 111.

21 | Bara Katalin–Csutak Judit–Balázs Géza–Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv és irodalom. Tankönyv a XI. osztály számára*. Corvin, Déva 2005. A tárgyalt szerzők és művek: Tamási Áron: *Kivirágzott kecskeszarvak*, Bodor Ádám: *Sinistra körzet*, Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba*, Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*, Kányádi Sándor: *Fától fáig*.

22 | Uo. 175.

23 | Az irodalmi művek értelmezésének egyetlen diskurzusra való korlátozásának példája a jelenleg érvényben lévő magyarországi NAT-okhoz (2020) készített középiskolai irodalomtankönyvek (Irodalom tankönyv. Tananyagfejlesztők: Angyalné Volant Vivien–Arany Lajos). A 12. évfolyamnak szánt tankönyvek a határon túli szerzők műveit a „trianoni irodalom” keretében tárgyalják, a magyar irodalom és a határon túli irodalmak egymáshoz kapcsolódásnak így a trianoni békediktátum felett máig érzett nemzeti veszteség lesz az egyetlen lehetséges módja. A tankönyv ezáltal egyféle narratíva és poétika érvényesüléseként tárgyalja az erdélyi szerzők műveit.

is jó példa. Itt ugyanis a nevek elemzésénél egyértelműen előtérbe kerül a különböző nyelvi közösségek egymás mellett élése, illetve a regényben előforduló nyelvekre is reflektálnak a szerzők, ahogy azt is hangsúlyozzák, hogy a mű egyik olvasatában – a politikai példázatában – a regény a kelet-európai kommunista diktatúrákat idézi meg, de a mű a politikai vonatkozásoktól függetlenül, létértelmező példázatként is olvasható.²⁴

A szerzőpáros 12.-eseknek szóló tankönyvének hasonló a felépítése, azzal a különbséggel, hogy ez kiegészül még egy *Ismétlés, összefoglalás* fejezettel, amely viszonylag nagy terjedelmet – körülbelül 90 oldalt – foglal el. Ez a rész a középkortól a posztmodernig nyújt irodalomtörténeti áttekintést a magyar és a világirodalomról egyaránt. A 12.-es anyag mennyiségéhez képest hosszabb irodalomtörténeti áttekintés egyrészt valószínűleg az érettségi vizsgára való felkészülést hivatott szolgálni, másrészt annak hiányát pótolná, hogy ebből a sorozatból csak az utolsó két évfolyam számára készült tankönyv. Ebben a részben a tankönyvszerzők megmagyarázzák a kánon fogalmát, amelyet „kétarcúként” írnak le, mint amely egyrészt állandóságra törekszik, másrészt időbeli változásoknak is kitett az új mércék, művek megjelenésének következtében.²⁵ Ez a tankönyv is tárgyal erdélyi szerzőket – Dsida Jenő, Szilágyi Domokos, Kovács András Ferenc személyében –, de az erdélyiség, határontúliség nem képezi a leckék témáját. A nyugati/emigráns irodalom *Az avantgárd a magyar irodalomban* című alfejezetben fordul elő, itt a tankönyv „az emigrációban élő alkotókként” utal a szerzőkre.²⁶ A tankönyvben a párizsi *Magyar Műhely* és az *Új Symposion* folyóirat köréhez tartozó szerzők kerülnek kiemelésre. A felsorolt szerzőket²⁷ nem az emigráció köti össze, hanem a neoavantgárd poétika, így kerül egymás mellé Határ Győző, Tolnai Ottó, Tandori Dezső vagy Szócs Géza munkássága. A határon túli jelentősebb irodalmi folyóiratokat és műhelyeket – *Korunk*, *Új Symposion*, *Magyar Műhely* – említi a tankönyv, de a határon túli irodalom ebben a tankönyvben sem szerepel önálló témaként.

Az Orbán Gyöngyi által írt *Olvasókönyv* a középiskola mind a négy évfolyama számára elkészült. A tankönyvcsalád nagyobb tematikus egységekbe rendeződve halad előre kronologikus időrendben. A magyar irodalmi művek mellett itt is párhuzamosan szerepelnek világirodalmi alkotások. A tankönyvekben az irodalomolvasás befogadóközpontú szemlélete az uralkodó, amelyet irodalomelméleti szövegidezetek és kontextuális ismeretek kereteznek. A határon túli irodalom nem képezi külön témáját ennek a tankönyvcsaládnak sem. A 12.-eseknek szóló tankönyvben Dsida Jenő költészetének tárgyalásánál található egy lábjegyzetes utalás a Helikon-mozgalomra, mint a *transzilvanizmus* jegyében szárnyat bontó, erdélyi hagyományok őrzését és gyarapítását célzó mozgalomra, a transzilvanizmus fogalmát viszont nem bontja ki a tankönyv.²⁸ Ennek a tankönyvnek van egy vendégszerzője is, Dánél Mónika, aki *A nyelv nomád tapasztalata* címmel jegyez egy fejezetet az emigráns irodalomról. A fejezet viszonylag nagy,

24 | Uo. 33.

25 | Bara Katalin–Csutak Judit–Balázs Géza–Benkes Zsuzsa: *Magyar nyelv és irodalom. Tankönyv a XII. osztály számára*. Corvin, Déva 2004. 82.

26 | Uo. 148.

27 | A neoavantgárd kísérletező irodalomnál megemlített szerzők: Nagy Pál, Papp Tibor, Bujdosó Alpár, Kemeses Géfin László, Határ Győző, Faludy György, Tolnai Ottó, Szócs Géza, Tandori Dezső, Orbán Ottó, Zalán Tibor.

28 | Orbán Gyöngyi: *Olvasókönyv XII. osztályosoknak*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy 2007. 152.

negyven oldalnyi terjedelmet foglal el. Dánél Mónika irodalomelméleti szövegrészekeken túlmenően²⁹ a határon túli irodalom létrejöttének kontextusára és irodalomtörténeti pozicionálására is reflektál. Domonkos István például a Vajdaságból Nyugat-Európába emigrált szerzőként, az *Új Symposion* folyóirat pedig „a határon túli magyar irodalom egyik legizgalmasabb műhelyeként” kerül bemutatásra, az ahhoz tartozó szép- és elméleti írókkal.³⁰ A határ mint fogalom szintén központi helyet foglal el a fejezetben, ahogy azt az alcím is jelzi: *Otthonatlan neoavantgárd – határ-talan irodalom(történet)*. Ebben a részben a neoavantgárd poétika és a posztmodern közötti összefüggések bemutatása mellett helyet kap az irodalomtörténet-írás kritikája is a feminizmus, a feminista irodalomkritika és a posztkolonializmus felől:

A magyar irodalomtörténet-írásnak a nyolcvanas évek elejéig szintén egyik jellemzője volt a centrum-periféria szemlélet, és a fentiek értelmében kritikai újraírást igényel. A határon túli magyar irodalmak és az emigráns, nyugati magyar irodalmak befogadástörténete szemléletes lenyomata ennek a gondolkodásmódnak. A Magyarország földrajzi határán kívül született magyar nyelvű alkotások utólag kerülhettek be a magyar kulturális életbe. Így történhetett, hogy a magyar neoavantgárd jelensége kimaradt az irodalomtörténet-írás horizontjából.³¹

Miközben a fejezet reflektál a magyar irodalom strukturális problémáira, a műelemzések középpontjában azok nyelvi megalkotottsága marad. A *Vándorlás – nyelv – identitás – én* című alfejezetben Dánél arra hívja fel a figyelmet Bényei Tamás és Edward Said nyomán, hogy a többkultúrájúság nemcsak kontextuális adalék az emigráns szerzők esetében, hanem magának a nyelvi megnyilatkozásnak a helyévé válik, a migráció pedig nyelvi, poétikai sajátossággá.³² A fejezetben Domonkos István *Kormányeltörésben* és Kemenes Géfin László *Fehérlófia I–VI* című művéből szerepelnek részletek. Domonkosnál az anyanyelv és idegen nyelv, nyelvfeledés és nyelvtanulás közöttiségének megteremtését emeli ki a szerző, „Kemenes Géfin médiumokat, műfajokat, nyelveket, nyelvi regisztereket, stílusokat keverő »műfajtalankodó« műalkotása” pedig „az emigráns léttapasztalathból képes újraértelmezni nem tragikusan a hagyományhoz, a nyelvhez, a kultúrához való viszonyulást”.³³ A szövegközeli elemzések mellett Dánél Mónika ebben a fejezetben az emigráns szerzők által írt neoavantgárd irodalmat a magyarországi posztmodern irodalom előzményeként tárgyalja. A fejezetben a két fent említett szerzőn kívül helyet kap a washingtoni *Arkánium* folyóirat és annak köre is (András Sándor, Bakucz József, Vitéz György). Dánél felhívja a figyelmet, hogy ezek a szerzők még a magyarországi befogadást megelőzően írtak recenziókat később értékálló szerzőkről. A *Kormányeltörésben* című vershez tartozó kérdések nemcsak a szöveg megalkotottságára vonatkoznak, hanem a nemzeti irodalom és a haza fogalmára való

29 | A fejezetben többek között Iain Chambers, Jean-Francois Lyotard, Deréky Pál, Margócsy István, Helmut Heinsbüttel, Kulcsár-Szabó Zoltán, Kulcsár-Szabó Ernő, Deuluze-Guattari, Mihael Bahtyin, Derrida; Edward Said, Bényei Tamás, Thomka Beáta, Umberto Eco szerepelnek hivatkozási alapként, írásaik hosszabb-rövidebb megidézésével.

30 | Orbán Gyöngyi: i. m. 246. A felsorolt szerzők között szerepel Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Végel László, Bényei Tamás és Thomka Beáta.

31 | Uo. 249.

32 | Uo. 263.

33 | Uo. 263.

reflektálásra, valamint az anyanyelv és idegen nyelv közötti viszony értelmezésére hívják fel a tanulókat.³⁴

Az elemzett erdélyi tankönyvekben a nemzeti irodalom fogalma a kortárs irodalom vonatkozásában leginkább az Orbán Gyöngyi által írt tankönyvcsaládban problematizálódik az emigráns szerzők kapcsán, de a téma beágyazottságát jelzi, hogy ebben is csak a tankönyv záró részeként, „vendégfejezetként” kaphatott helyet.

Szlovákiában is több tankönyvcsalád van érvényben. A Kulcsárné Sz. Zsuzsanna–Kulcsár Mónika által írt *Irodalom* című tankönyvek az irodalomtörténeti korszakok szerinti kronologikus tagolás mentén haladnak. Ezekben a tankönyvekben nagyobb hangsúly van a társadalmi és történeti viszonyok bemutatásán, a „kor filozófiáján”, illetve a társművészetek is önálló alfejezetekben kerülnek bemutatásra. A világirodalom különálló fejezetekben kerül tárgyalásra. Érdekesség, hogy az első középiskolai évfolyam számára készült tankönyv második részében a barokk tárgyalásánál önálló alfejezetben szerepel *Erdély irodalma a XVII. században*.

A tankönyvcsalád felépítését szintén egészében határozza meg, hogy a határon túli helységnevek magyarátzatokkal ellátva szerepelnek, például *Várad – Nagyvárad: város a mai Romániában*. Az egyes szerzőkhöz készített pályaképekben nagyobb hangsúllyal jelenik meg a szerzők kulturális-földrajzi hovatartozása, több országhatáron átnyúló kötődése. Így például Szenci Molnár Albert „székely származású apai nagyszüleire” is kitér a tankönyv. A tankönyvben több helyen is találkozhatunk szlovákiai magyar elméletírók munkáival. Szenci Molnár Albert zsoldáraihoz például Tözsér Árpád értelmezését rendelik a szerzők, aki a lábjegyzet alapján szintén *szlovákiai magyar* költő, irodalomtörténész és szerkesztő.³⁵ Ugyancsak kiemelt szerepet kapnak a tankönyvben a hagyományosan nemzeti szerzőknek tartott alkotók is, Petőfi Sándornál például Selmechánya szerepét is kiemelik a tankönyvírók. Ez a tankönyvcsalád sem tárgyalja önálló fejezetben a határon túli irodalmakat, de nagy hangsúlyt fektet arra, hogy kidomborítsa az egyes szerzők országhatárokon átnyúló kötődéseit.

A Bárczi Zsófia–N. Tóth Anikó által írt tankönyv a hároméves szakközépiskolák 3. osztálya számára készült. A tankönyv 2. részében a határon túli irodalmak külön fejezetben kerülnek tárgyalásra *Kisebbségi magyar irodalmak* címmel.³⁶ A fejezet egy történelmi és társadalmi áttekintéssel indít, amelyben a trianoni békediktátum következményeit vázolják a szerzők. A fejezet az *Erdély irodalma*, *erdélyi irodalom* fogalma mellett a *vajdasági magyar*, illetve *vajdasági irodalom*, *Kárpátalja irodalma*, *kárpátaljai irodalom*, *nyugati magyar irodalom*, ill. *nyugati irodalom* fogalmakkal dolgozik.

34 | A fejezetben szereplő kérdések: Hogyan értelmeződik a versben a nemzeti identitás? Hogyan viszonyul egymáshoz a szövegben a „haza” és a „nemzeti” kategóriája: egybeesik-e az értelmük? Hogyan értékelődik át ebben a költeményben a hazaszeretet fogalma (mint aminek hagyományosan a legfontosabb médiuma a költészet)? Milyen nyelvallapot kifejeződéseként értelmezték a költemény nyelvét? Hol szoktak ilyen formában előfordulni szavak? Kik használják így a nyelvet? Összekapcsolható-e az emigráció problémájával? Másfelől hogyan hasonlít a versnyelv egy rosszul beszélt idegen nyelvhez? Eldönthető-e, hogy nyelvfeljertésről vagy nyelvtanulásról van szó? 272–273.

35 | Kulcsárné Sz. Zsuzsanna–Kulcsár Mónika: *Irodalom. II. rész. Tankönyv a középiskolák 1. osztálya számára*. Terra, Pozsony 2019. 30.

36 | Bárczi Zsófia–N. Tóth Anikó: *Irodalom a hároméves szakközépiskolák 3. osztálya számára. 2. rész*. SPN Kiadó, Pozsony 2012. 65–94.

A szerzők néhány fogalmat – *centralizált, decentralizált, identitás, regionális, provincialista, transzilvanizmus* – kiemelnek, és meg is magyaráznak. A lecke szerint a magyar irodalom a 19. században centralizált volt, de az 1890-es évektől elkezdi decentralizálódni, mivel ekkortól indul meg a régi irodalmi központok – Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa, Pozsony – jelentőségének növekedése.³⁷ A szerzők nemcsak a magyar irodalom centralizáltságának kérdésével foglalkoznak, de arra is kitérnek, hogy a trianoni döntést követően az irodalom szerepe is megváltozik a magyar kisebbségek életében – innentől kezdve a nemzeti identitás fenntartásának lesz a záloga. A szerzők tehát tematizálják az irodalom identitáspolitikai vonatkozásait is. A kisebbségi magyar irodalmak meghatározása alapján ezen irodalmak mindegyike a világirodalmi hagyományra támaszkodhatott, a különbség a regionális irodalmi hagyományok egymástól eltérő voltában ragadható meg.³⁸ A szerzők Erdélyt mint a leggazdagabb múltú térséget jellemzik, ahol ennek következtében a trianoni döntés után a legkedvezőbb volt az irodalmi élet feltételeinek megteremtése. A tankönyv szerint tehát a trianoni békediktátumnak az irodalmi élet folytonosságára nézve is következményei voltak. A fejezet az *erdélyi irodalom*, azon belül is a *transzilvanizmus* bemutatásával kezdődik, amelyet a térség irodalmának egy bizonyos szakaszában domináló poétikaként írnak le a szerzők: „Az első korszakban a transzilvanizmus gondolata hatotta át az irodalmat: az erdélyi írók a három egymás mellett élő – német, román, magyar – nemzet kultúrájából táplálkozó erdélyiség–eszmet próbáltak megvalósítani az irodalomban”.³⁹ A *transzilván gondolat* kifejeződésére Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László líráját, egy *sajátosan erdélyi hang* megtalálására pedig Tamási Áron és Nyíró József prózáját hozzák példaként. A szerzők hangsúlyozzák, hogy ez csak egy szeletét képezi az illető írók poétikájának. A fejezetben az irodalmi intézményrendszer is röviden bemutatásra kerül a folyóiratok révén. A tankönyvben Reményik Sándor *Az Ige*, Dsida Jenő *Nagycsütörtök* és Kovács András Ferenc *Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi* című verse szerepel szövegszerűen, amelyekhez kérdések is tartoznak. A második világháború utáni időszakot szintén az identitáspolitikai kérdésekből kiindulva jellemzik a tankönyvszerzők, mint amelyben az erdélyi íróknak meg kellett küzdeniük a *sematizmus kísértéseivel*. A tankönyv szerint az egyén és a hatalom viszonyának kérdését különböző poétikai eljárásokkal közelítette meg Kányádi Sándor, Sütő András és Székely János. Az új eljárásokkal való kísérletezésre lesz példa Szilágyi Domokos, Szilágyi István és Bodor Ádám poétikája. Kovács András Ferenc a *maszkokba bújás* poétikai eljárásával kerül bemutatásra.

A *vajdasági magyar irodalom* tárgyalásánál a tankönyvszerzők szintén vázolják azt a társadalmi-történelmi közeget, amelyben a magyar irodalom létrejött és működött. A szerzők azt is kifejtik, hogy a vajdasági irodalom miért nézett szembe több nehézséggel például az olvasók vonatkozásában, mint az erdélyi irodalmi szcéná. A fejezetben megemlíti Szenteleky Kornél irodalomszervezői, a *Kalangya* és *Új Symposion*, illetve a Veszprémben újjáalapított *Ex Symposion* folyóirat szerepét is. A szépírók közül Domonkos István, Tolnai Ottó, Gion Nándor és Ladik Katalin szerepelnek a felsorolásban. A tankönyv, hasonlóan az Orbán Gyöngyi-féle könyvhöz, Domonkos István *Kormányeltörésben* című verséből idéz részleteket, és mellékel hozzá kérdéseket. Itt tehát nem

37 | Uo. 65.

38 | Uo.

39 | Uo.

a nyugati magyar/emigráns irodalom, hanem a *vajdasági magyar irodalom* témáján belül szerepel a vers, a hozzáfűzött kérdések viszont itt is vonatkoznak mind a vers nyelvi megalkotottságára, mind a kivándorlás témájára. Domonkos István versének elhelyezése is azt mutatja, hogy egy alkotás egyszerre akár több irodalomtörténeti kategóriába is tartozhat.

A fejezetben a fentiekhez képest rövidebben kerül bemutatásra a *Kárpátalja irodalma* és a *nyugati magyar irodalom*. Előbbiről így írnak a szerzők: „A II. világháború után Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, a kisebbségi kulturális élet lehetőségei ezután elképzelhetetlen módon beszűkültek”.⁴⁰ A kárpátalji (sic!) alkotók közül a szerzők Kovács Vilmos, Balla László, Balla D. Károly, Berniczky Éva, Füzesi Magda, Vári Fábrián László, illetve az *Együtt* folyóirat szerepét emelik ki. A nyugati magyar irodalom fogalmánál a szerzők hangsúlyozzák: „Nem a területi elcsatolások hívták életre, hanem a 20. század különböző politikai fordulatai után nyugatra emigráló írók. Számos központja volt, a kanadai Torontótól Párizson keresztül Bécsig”.⁴¹

A tankönyvszerzők a *nyugati irodalmat* nem egységes képződményként írják le, mivel az azt létrehozó emigráló írók poétikája is különbözött. A nyugati magyar irodalom jelentősége abból a szempontból is eltörpül ebben a tankönyvben, hogy egyetlen alkotót sem említenek a tankönyvszerzők, csupán a *Magyar Műhely* folyóiratot, mely olyan (*neo*)*avantgárd kísérletezéseknek* is otthont adott Párizsban, amelyeket a szocialista realizmus irodalomfelfogása nem pártolt, így olyan műfajok is megjelenhettek, amelyek Magyarországon nem.

A kisebbségi magyar irodalmak témáján belül a leghosszabb terjedelemben, több mint húsz oldalon keresztül, a helyi irodalmi jelenségekkel foglalkoznak *Magyar irodalom (Cseh)Szlovákiában* címmel. Az összehasonlítás alapja itt is az erdélyi irodalom lesz, amelyhez képest a Csehszlovákiában kialakuló irodalom létrejötté sokkal kevésbé tételeződött egyértelműnek. A tankönyvszerzők a többi térség irodalmának tárgyalásával ellentétben részletesen reflektálnak az itt létrejövő irodalom létevel kapcsolatos vitákra, illetve a vele kapcsolatban használt elnevezésekre:

Az írók egy csoportja úgy véli, hogy elképzelhető egy sajátos esztétikai értéket képviselő csehszlovákiai magyar irodalom, a másik csoportja egyetemes magyar irodalomban gondolkodik, amelyről a csehszlovákiai magyar irodalomnak csak az intézményrendszere (könyv- és lapkiadás, írószövetség stb.) választható le, de maga az irodalom, az írott művek együttese semmilyen módon nem különíthető el. Régióink irodalmának megnevezése változó. A két világháború közti időszak vonatkozásában egyaránt találkozhatunk a *csehszlovákiai magyar irodalom* és a *szlovénzkói irodalom* vagy *szlovákiai magyar irodalom* kifejezésekkel. A második világháborút követő időszakban csehszlovákiai magyar irodalomnak és szlovákiai magyar irodalomnak, majd a független Szlovák Köztársaság (Slovenská republika) létrejötté után (1993) (cseh) szlovákiai magyar irodalomnak vagy egyszerűen szlovákiai magyar irodalomnak szokás nevezni.⁴²

A tankönyv a magyar irodalom csehszlovákiai születését politikai korszakhatárhoz, 1918-hoz köti, a politikai korszakolás egészen 1945-ig lesz érvényes, ezt követően

40 | Uo.71.

41 | Uo. 72.

42 | Uo. 73. (Kiemelés tőlem)

az új írónemzedékeket bemutató antológiák mentén történik a korszakolás. Az antológiák mellett – *Fiatall szlovákiai magyar költők, Egyszermű éjszaka, Fekete szél* – az Irodia mozgalomra is kitér a tankönyv. Az uralkodó kifejezésmódokkal kapcsolatban így fogalmaznak a szerzők:

A kilencvenes években – a rendszerváltás után – megváltoztak az irodalom működésének feltételei. (...) Végképp megszűnik az a – húszas évektől több-kevesebb mértékben, de mindig jelenlevő – elvárás, hogy a szlovákiai írók művei a kisebbségi sorshelyzetet fejezzék ki.⁴³

A tankönyv a kánon fogalmát itt magyarázza el, és arra is felhívja a figyelmet, hogy a különböző korok műveinek olvasásához eltérő stratégiákra van szükség: „A korban hatalmas sikereket arató Mécs László népszerűségének megértéséhez kortörténeti ismeretekre van szükség, míg Vozári Dezső vagy Forbáth Imre versei esztétikailag közelebb állhatnak a mai olvasóhoz”.⁴⁴ A tankönyv a kisebbségi lé helyzetre reagáló irodalmi programokat, adott szerzők által használt elnevezéseket is bemutatja: *emberirodalom, kisebbségi messianizmus, újarcú magyarok*.⁴⁵

A kortárs szlovákiai magyar irodalmat a tankönyv úgy mutatja be, mint amely képes volt már letérni a „sorsköltészet kényszerpályájáról”, Tózsér Árpád költészetére már az jellemző, hogy a kezdeti szülőföldre fokozatosan alakul át az általános emberi létkérdéseket megjelenítő költészet.⁴⁶ A tankönyv meglehetősen sok, tizenegy szépirodalmi szöveget hoz a szlovákiai magyar irodalomból, többségében kortárs szerzőktől, a szövegekhez minden esetben kérdéseket is készítettek a tankönyvszerzők.⁴⁷

A szerzői portrék és szépirodalmi szövegek mellett az irodalmi intézményrendszert is ismerteti röviden a tankönyv, az *Irodalmi Szemle*, az *Opus* és a *Kalligram* folyóiratokat említve meg. A fejezet egyik érdekessége, hogy egyoldalnyi terjedelemben a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatokkal is foglalkozik, a magyar és szlovák nyelvű irodalom közötti fordítástörténeti bemutatás révén. Ily módon a kisebbségi és a többségi irodalom közötti kapcsolódási lehetőséget egyedül ez az egy tankönyv tárgyalja.

Az Ukrajnában érvényben lévő irodalomtankönyvek közül a Debreceni Anikó által írt *Magyar irodalom* 11.-es, középiskolai tanulóknak szóló része szintén önálló fejezetben foglalkozik a témával, *A határon túli magyar irodalom rövid áttekintése* címmel.⁴⁸ A tankönyv ugyancsak az irodalomtörténeti korszakok mentén halad kronologikusan, a tananyagot viszont az egyes szerzői életművek tagolják. Ez a tankönyv

43 | Uo. 74.

44 | Uo. 75.

45 | „A kisebbségi messianizmus jegyében művek egész sora született, egyik oldalhajtása a kisebbségi regény megírásának programja volt. A harmincas években Darkó István (Deszkaváros, Szakadék) és Tamás Mihály (Két part közt fut a víz) próbálta esztétikai értéké formálni a szlovákiai magyar sors témáját.” Uo. 78.

46 | Uo. 79–80.

47 | A tankönyvben szövegszerűen is szereplő művek: Mécs László: *Hajnali harangszó*, Győry Dezső: *Emberi hang*, Vozári Dezső: *Profán szerelmes vers*, Forbáth Imre: *Mint vaskampóról*, Fábry Zoltán: *Az éhség legendája*, Tózsér Árpád: *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből*, Sebastianus; Cselényi László: *Aleatória*, Dobos László: *Hólepedő*, Grendel Lajos: *Szakítások, Csehszlovákiai magyar novella*.

48 | Debreceni Anikó: *Magyar irodalom. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 11. osztálya számára*. Szvit Kiadó, Lemberg 2019.

tehát a *határon túli magyar irodalom* fogalmával operál, mint ernyőfogalommal, és több határon túli területet is magában foglal – Szlovákia, Ukrajna, Románia és Szerbia mellett megjelenik Horvátország és Ausztria is, mint amelyek területén a magyar nemzeti műveltséget gazdagító szerzők is alkotnak.⁴⁹ A tankönyv kitér a határon túli irodalmak identitáspolitikai kérdéseire is, kezdetben ugyanis ezeknek az irodalmaknak *missziós szerepük* volt, amelyet az 50–60-as években *újszerűen izgalmas ábrázolásmód váltott fel*. A tankönyv Illyés Gyula a magyar irodalmat ötágú sípként azonosító metaforáját továbbgondolva, hétágú sípként jellemzi azt, mivel „Kárpátalján és Ausztria magyarok lakta területén, Burgenlandban is alkotnak magyar írók, költők”.⁵⁰ A tankönyv a fent elemzett tankönyvekhez képest eltérő elnevezéseket alkalmaz: *romániai, szlovákiai, délvidéki, nyugati (emigráns), illetve kárpátaljai magyar irodalom*. A romániai magyar irodalom *Erdély irodalmaként* is szerepel, a tankönyv kiemeli, hogy itt él a legnépesebb magyar kisebbség is, illetve Erdély irodalma hosszú múltra tekint vissza, az első világháború után *kialakuló irodalom* ezeket a hagyományokat tudja továbbfejleszteni. Az irodalmi intézményrendszer – *Kiáltó Szó, Szépművés Céh, Korunk, Forrás-nemzedék* – rövid bemutatását követően több szerzőt is felsorol a tankönyv, a nevek mellett azt feltüntetve, hogy melyik műfajban alkotnak.⁵¹ A tankönyv kiemeli, hogy közülük néhányan „Magyarországon folytatták, illetve folytatják munkásságukat”.⁵²

A tankönyv a szlovákiai magyar irodalom szinonimájaként a *felvidéki magyar irodalom* elnevezést is használja. Röviden itt is ismerteti a térség irodalmához szükséges intézményrendszert, majd azokat a szerzőket, akik „általános magyarországi érdeklődést keltenek”: Fábry Zoltán, Dobos László, Dubba Gyula, Grendel Lajos, Tözsér Árpád és Gál Sándor.

A *délvidéki irodalomnál* a Debreceni Anikó által írt tankönyv Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán irodalomszervező szerepét emeli ki. A *Vajdasági Írás*, a *Kalangya* és a *Híd* folyóiratokkal szemben lép fel a '60-as években az új nemzedék, amely a tankönyv szerint a provinciálisnak tartott vajdasági magyar irodalommal helyezkedett szembe. Az *Új Symposion* folyóirat mellett a *Képes Ifjúság* című lap és a *Kontrapunkt* antológia is említésre kerül. A szerzők között Sinkó Ervin, Tolnai Ottó, Gion Nándor és Domonkos István nevét találjuk.

A nyugati, vagy ahogy a tankönyv zárójelben hozzáteszi, – emigráns – magyar irodalomról itt olvasható a legtöbb adatszerű információ. Az írói csoportosulások, intézmények közül a felsoroltak között szerepel a *Mikes Kelemen Kör*, a *Szepsi Csombor Kör*, az *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, a *Látóhatár* és az *Új Látóhatár*, a *Magyar Műhely* folyóirat. Itt olvashatunk a Bécsben megalakult *Bornemissza Péter Társaságról* és a *Németországi Magyar Írók Munkaközösségéről* is. A tankönyv a nyugati magyar irodalom történetét négy évtizedben határozza meg, és három nagyobb korszakra bontja, a „kivándorlás évjáratai szerint”: 1944–45, 1947–49 és az 1956-ban

49 | Uo. 328.

50 | Uo.

51 | Kós Károly, Benedek Elek, Dsida Jenő, Tamási Áron, Székely János, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Sütő András, Szilágyi István, Páskándi Géza, Szócs Géza, Bodor Ádám, Kovács András Ferenc neve mellett megjelenik a korábbi tankönyvekben nem szereplő Markó Béla, Lászlóffy Aladár és Király László is.

52 | Uo. 329.

távozóok.⁵³ Miközben a legtöbb adathoz itt juthatnak a tanulók, a határon túli magyar irodalom a több mint 300 oldalas tankönyvben ötoldalnyi terjedelemben szerepel, amelybe konkrét szövegpéldák már nem fértek bele.

A szlovákiai tankönyvhöz hasonlóan a helyi irodalom, vagyis a *kárpátaljai magyar irodalom* a többi határon túli irodalomhoz képest hosszabb terjedelemben szerepel. A tankönyv szerint a határon túli irodalmak közül a kárpátaljai volt a legnehezebb helyzetben, és létrejöttéről is csak 1945 után lehet beszélni, mert mindaddig a kárpátaljai írók a szlovákiai magyar írókkal dolgoztak közös műhelyekben. A tankönyv több olyan folyóiratot, lapot felsorol, amelyek a kommunista diktatúrának kiszolgáltatva, annak szócsöveként működve adtak lehetőséget néhány szépirodalmi mű megjelenésére is. A tankönyv Balla László munkásságát emeli ki a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőjeként és szépíróként. A '60-as években fellépő új generáció tagjai közül Balla Gyula, Balla Teréz, Benedek András, Vári FABIÁN László, Fodor Géza és Zselicki József szerepelnek a tankönyvben, a hozzájuk köthető *Együtt* című kéziratos diáklappal és a *Forrás Stúdióval*. A legjelentősebb irodalmi csoportosulásként a *Forrás Stúdió* helyére lépő *József Attila Stúdiót*, a későbbi *József Attila Alkotóközösséget* emeli ki a tankönyv, amelyhez szintén számos író sorakoztat fel.⁵⁴ Egyéb folyóiratok, mint a *Hatodik Síp*, antológiák, irodalmi társaságok is említésre kerülnek, de olyan szerzőket is felsorol a tankönyv, akik a társadalom- és irodalomtudomány, néprajz terén tevékenykednek. A felsorolást végül egy táblázat zárja, amely a kárpátaljai magyar irodalom fejlődését vázolja négy szakaszra bontva, összesen 32 szerzőt sorakoztatva fel. A fogalomhasználat képlékenységet jelzi, hogy míg a törzsszövegben az emigráns még zárójelben szerepelt a *nyugati (emigráns) magyar irodalom* szókapcsolatban, addig a fejezet végén található kérdéseknél már a zárójel és a magyar is elmaradt, a leckére vonatkozó kérdés a *nyugati emigráns irodalomra* fog vonatkozni.

Összefoglalásképp elmondható, hogy mindhárom országban tanítanak olyan szerzőket, akik az adott térséghez kötődnek szorosabban, tehát a térségi szemlélet különböző formákban, eltérő hangsúlyokkal, de érvényesül a határon túli irodalomtanításban. A három ország elemzett tankönyvei számottevő eltéréseket mutatnak a határon túli irodalom tárgyalása során alkalmazott fogalmi apparátus és a témára szánt terjedelem terén is. Az erdélyi irodalomtankönyvekben kizárólag az emigrációban élő alkotók kerülnek részletesebben tárgyalásra, a tankönyvek, ha helyenként jelzik is a művek többes nyelvi, kulturális kötődéseit, tartózkodnak attól, hogy a lokális sajátosságokat önálló minőségként jelöljék meg. Ennek az ódzkodásnak az egyik oka az attól való félelem lehet, hogy az irodalmi művek így beskatulyáznak, és az esztétikai, szövegimmanens jelentések identitáspolitikai, kontextuális vonzatokkal „kontaminálódnak”, pedig Dánél Mónikára is visszautalva – a határon túli irodalmak

53 | A felsorolt szerzők: Eszterhás István, Flórián Tibor, Horváth Béla, Kerecsendi Kiss Márton, Nyíró József, Wass Albert, Borbándi Gyula, Kovács Imre, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Zilahy Lajos, Karátson Endre, Nagy Pál, Ferdinándy György, Márton László, Kabdebó Tamás, Sárközi Mátyás, Háy Gyula, Méray Tibor, Molnár Miklós, Bakucz József, Horváth Elemér, Papp Tibor, Sulyok Vince. Uo. 330.

54 | További szerzők: Füzesi Magda, Finta Éva, Dupka György, Horváth Sándor, Tárczy Andor, Nagy Zoltán Mihály, Kószeghy Elemér, Bartha Gusztáv, Balla D. Károly, Kecskés Béla, Balogh Balázs, Ferenczi Tihamér, Györke László, Balla Teréz, Keresztyén Balázs, Vári FABIÁN László, Horváth Gyula, Demjén Miklós.

esetében, amelyek létmódjuknál fogva egyszerre több ország, kultúra és nyelv kötelékében formálódnak – a kontextuális körülmények új esztétikai minőségeket hozhatnak létre. A felvidéki és a kárpátaljai tankönyvek önálló fejezetben tárgyalják a jelenkori Magyarország határain kívül születő, egyszerre több térséghez is kapcsolódó irodalmi jelenségeket, de nagy szórást mutatnak azon a téren, hogy mennyire részletesen, milyen hangsúlyokkal és mennyire reflektíven közelítenek a témához, és milyen hierarchiát állítanak fel az egyes térségek irodalmi között. A trianoni békediktátum óta eltelt már több mint száz év, amennyiben a határon túli irodalmak létrejöttét ehhez a politikai korszakhatárhoz kötjük, felmerül a kérdés, hogy nem lenne-e időszerű a magyar irodalomra többes (állami, kulturális, nyelvi) kötődésű képződményként tekintenünk. Ha a magyar irodalom határon túli sajátosságaira nem esszencializálva, hanem differenciált módon tekintenénk (erre is láthatunk példát a fentiekben), akkor lehetőség nyílna arra, hogy jelenleg a tankönyvek utolsó fejezeteiként (ha egyáltalán) bemutatott életművek és poétikák akár a tankönyvek elejére kerüljenek, ne függelékként, hanem keretbe foglalva, mintegy a magyar irodalom alapvető létmódjaként tárgyalva ezeket a jelenségeket. Ehhez viszont a 19. században létrejövő és a nemzeti irodalmat máig meghatározó egy nyelvet, egy nemzetet, egy kultúrát alapul vevő gondolkodásmóddal kellene szakítanunk.

The Concept of National Literature in Cross-Border Secondary Education Textbooks

Keywords: textbook analysis, cross-border literature, national literature, minority studies

The concept of national literature plays a primary role in debates on literary historiography, but public education is the most direct and broadest means to shape our conceptual structures about the nation and the national. In my study, I analyze the literature textbooks used in secondary education in three countries: Romania, Slovakia, and Ukraine. I focus on how literature textbooks used in secondary schools define their own literary culture explicitly or implicitly (through discussed authors, terms, and topics), place it in the local literary field, and reflect on the transcultural, cross-border, linguistically, and culturally heterogeneous context in which Hungarian literature is created.